

УДК 339.137.2

Дубровіна О. О., Гетьманський В. П.

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проблема підвищення конкурентоспроможності економіки набуває дедалі більшої гостроти в умовах активізації у світі інтеграційних процесів. І обумовлено це, насамперед, тим, що саме конкурентоспроможність є тією властивістю економічного суб'єкта (чи то економіки країни, чи то підприємства), високий рівень якої дозволить досягти очікуваного результату у середовищі боротьби за обмежені ресурси (фінансові, людські, матеріальні).

Загострення конкурентної боротьби країн в умовах сьогодення зумовлюється, насамперед, диспропорційністю розвитку не лише окремих країн, але й регіонів та галузей через різношвидкісне нагромадження капіталу. При цьому ефективність економіки країни визначається, у першу чергу, якістю наявного трудового потенціалу та способом його включення в суспільне виробництво. Саме тому проблема визначення основних соціальних загроз конкурентоспроможності економіки на даному етапі економічного розвитку країни набуває особливої актуальності.

Дослідженню конкурентоспроможності національної економіки присвячені праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема Я. Базилюк [1], В. Гейця [2], Я. Жаліла [3], І. Крючкової [4], в яких розкрито сутність конкурентоспроможності, наведено методи розрахунку показників і рейтингів конкурентоспроможності, виділено конкурентні переваги національної економіки. Проте, незважаючи на значний внесок у розвиток теорії конкурентоспроможності, численні питання залишаються остаточно не вирішеними. Зокрема, належної уваги не приділялось дослідженню проблеми взаємозв'язку конкурентоспроможності національної економіки із складовими національної безпеки, і в тому числі соціальною безпекою.

Метою статті є виявлення основних соціальних загроз конкурентоспроможності економіки в умовах, коли Україна постала перед необхідністю вироблення такої стратегії економічного розвитку, яка б дозволила не лише вивести її з кризового стану, а й забезпечити економічне зростання у довгостроковій перспективі.

Відповідно до визначення, наведеного в економічній енциклопедії, конкурентоспроможність країни – це здатність економіки однієї держави конкурувати з економіками інших держав за рівнем ефективного використання національних ресурсів, підвищення продуктивності народного господарства й забезпечення на цій основі високого та постійно зростаючого рівня життя населення [5].

Вітчизняні дослідники під конкурентоспроможністю національної економіки розуміють економічну категорію, що характеризує здатність економічної системи забезпечувати економічних суб'єктів кращими, ніж у конкурентів, соціально-економічними параметрами за будь-якого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників [3].

Концептуальну основу сучасного розуміння сутності соціальної безпеки в нормативно-правовій базі започатковано у 1990 році Декларацією про державний суверенітет України. Соціальна безпека держави при цьому розглядається як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів як особи, так і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз [6].

Відповідно до Закону України від 19.06.2003 № 964 «Про основи національної безпеки України» до національних інтересів відносяться:

- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;

– розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення [7].

Разом з тим, відповідно до Декларації тисячоліття ООН [8]) та Хартії основних прав Європейського Союзу [9], ухвалених у 2000 році, статус найголовніших фундаментальних цінностей надано стандартам життя людини. Зважаючи на це, політика країн ЄС щодо соціальних стандартів, за оцінками експертів, базується на наступних установках:

- соціальні інтереси повинні визначати стратегію держави та її економічну політику, загальна мета яких полягає у розвитку потенціалу всіх людей;
- ефективна соціальна політика можлива лише за умови макроекономічної стабілізації;
- системи соціального забезпечення повинні більшою мірою надавати послуги всім людям, ніж створювати мережу забезпечення лише мінімального рівня для найменш забезпечених верств населення. Вони повинні ґрунтуватися на принципах соціальної та індивідуальної відповідальності всіх громадян та створювати стимули до праці;
- охорона здоров'я, освіта та виховання дітей – найважливіший компонент інвестування в майбутнє;
- нормальні умови праці закладають основу для зменшення витрат на охорону здоров'я і стимулюють зростання виробництва;
- жодна соціальна політика не може компенсувати втрату робочих місць. Отже, економічна політика, яка підтримує повну зайнятість робочої сили, є також найкращою соціальною політикою.

Отже, враховуючи вище викладене, серед соціальних загроз конкурентоспроможності економіки України слід виділити наступні:

- знецінення національної робочої сили, незабезпеченість її повноцінного відтворення;
- руйнування трудового та інтелектуального потенціалу країни, відсутність умов його збереження;
- втрата мотивації до підвищення продуктивної праці, недосконалість системи її оплати;
- нерозвиненість системи соціального захисту працюючих;
- руйнування соціальної інфраструктури, галузей соціальної, медичної, медико-профілактичної сфери.

Відомо, що найважливіші критерії конкурентоспроможності економіки країн знайшли відбиття у Глобальному індексі конкурентоспроможності, який розраховується Всесвітнім економічним форумом на базі комбінацій відносних величин («твердих» кількісних оцінок основних економічних параметрів, що публікуються в офіційних статвиданнях, та «м'яких» експертних оцінок). При цьому під конкурентоспроможністю країни розуміється сукупність установ, напрямів діяльності та факторів, що визначають рівень продуктивності економіки країни [10].

Виділимо основні конкурентні переваги та «провали» конкурентоспроможності економіки України в розрізі її соціальних складових за матеріалами Звіту про Глобальний індекс конкурентоспроможності 2013/2014 [11].

Так, у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності 2013/2014 Україна погіршила свої позиції на 11 пунктів і зайняла 84 місце серед 148 країн світу, які досліджувались. Зниження місця України у Глобальному рейтингу відбулося внаслідок погіршення позицій майже за всіма складовим рейтингу, за винятком субіндексу «Вища освіта й навчання» (зростання на 4 пункти). Без змін відносно рейтингу 2012/2013 залишилась позиція України за субіндексами «Розмір ринку» (38 місце) та «Охорона здоров'я й початкова освіта» (62 місце).

У числі конкурентних переваг України залишився субіндекс «Вища освіта й навчання». Поліпшення позиції України у сфері вищої освіти та навчання було пов'язано з підвищенням оцінки за індикаторами «наявність спеціалізованих дослідницьких та освітніх закладів» та «якість викладання математичних та природничих дисциплін» (на 6 пунктів кожний). Продовжив зростати показник «інвестування бізнесу у підвищення кваліфікації персоналу» (покращення на 3 пункти).

Водночас, стримуючим фактором конкурентоспроможності економіки України стало зниження «якості системи освіти» (на 9 пунктів). Також Україна втратила 8 позицій у рейтингу за індикатором «доступність Інтернету у школах», що відбулося переважно через більш інтенсивне підключення шкіл до Інтернету в інших країнах охоплених рейтингом.

Дещо погіршилася також позиція України за індикатором «рівень охоплення середньою та середньою спеціальною освітою» (на 5 пунктів), але залишилася достатньо високою (54 місце).

Довідково: за даними Світового банку, у 2011 році в Україні середньою та середньою спеціальною освітою охоплено 94 % населення відповідної вікової групи, що більше, ніж у Китаї (81 % дітей) та Чехії (91 %), однак менше, ніж у Казахстані (100 %), Білорусі (105 %) чи Франції (114 %).

Показник «рівня охоплення населення вищою освітою» на даний момент є конкурентною перевагою України (10 місце).

Довідково: за даними ЮНЕСКО, рівень охопленості населення вищою освітою у 2011 році в Україні склав 81,7 % (у 2010 році – 79,5 %) проти 30,1 % у середньому у світі. Зокрема, у Китаї даний показник складав 26,8 %, Швейцарії – 56,7 %, Франції – 57,7 %, Швеції – 73,1 %, Іспанії – 82,6 %, Фінляндії – 95,2 %.

Відповідно до ГІК 2013/2014 в Україні продовжують дотримуватися політики «інвестування бізнесом розвитку та підвищення кваліфікації персоналу» (покращення на 3 пункти до 103 місця порівняно з попереднім рейтингом). Водночас, позиція України за цим індикатором порівняно з іншими країнами перебуває у зоні критичних відставань.

Позиція України за субіндексом «Охорона здоров'я й початкова освіта» порівняно із попереднім звітом у цілому не змінилася (62 місце). Водночас індикатори субіндексу зазнали суттєвих змін. Так, продовжує підвищуватися «якість початкової освіти» (зростання на 7 пунктів), уповільнюється «поширеність ВІЛ» (покращення на 7 пунктів) та скорочується «дитяча смертність» (зростання на 6 пунктів), що підтверджується відповідними статистичними даними. Разом з тим, експерти суттєво погіршили оцінки за індикаторами «негативного впливу ВІЛ/СНІД та туберкульозу на бізнес» (погіршення на 32 та 16 позицій відповідно).

У рейтингу ГІК 2013/2014 Україна за індикатором «дитячої смертності» покращила позицію на 6 пунктів і посіла 53 місце, що було досягнуто завдяки зменшенню коефіцієнта смертності дітей у віці до 1 року до 8,5 осіб (на 1000 живонароджених) порівняно з 9,0 осіб у 2011 році. Водночас, даний рівень є значно вищим за відповідні показники у розвинених країнах, зокрема у Польщі – 4,6 дітей (на 1000 народжених живими), Франції – 3,5 дітей, Німеччині – 3,4 дітей, Словенії – 1,6 дітей.

Позиція України за індикатором «випадки захворювань на туберкульоз» покращилась лише на 1 пункт і зайняла 91 місце. Так, за даними Держстату, чисельність хворих на активний туберкульоз зросла до 68,2 осіб (на 100 тис. населення) у 2012 році проти 67,3 особи у 2011 році. За даними Світового банку, рівень захворюваності на туберкульоз в Україні у 2011 році знизився до 89 випадків (на 100 тис. жителів), тоді як у розвинених країнах показник є значно нижчим та зберігається тенденція до його зниження.

Зауважимо, що оцінки за індикаторами негативного впливу «соціальних хвороб» (ВІЛ/СНІД та туберкульоз) на бізнес у звіті ВЕФ визначаються виключно експертним шляхом і протягом останніх 6 років дуже різко змінюються рік від року та в цілому показують незначні втрати бізнесу від поширеності даних хвороб. Разом з тим, відповідно до чинного законодавства та сформованої організації лікування в Україні витрати, пов'язані із профілактикою та лікуванням, несуть держава та безпосередньо особа, яка захворіла.

Довідково: позиції України за індикатором «негативний вплив ВІЛ/СНІД на бізнес» у звітах протягом 2008–2013 років змінювалися від мінімального 42 місця (звіт 2012/2013) до максимального 106 місця (звіт 2009/2010). Показник «негативний вплив туберкульозу на бізнес» у звітах протягом 2008–2013 років змінювався від мінімального 65 місця (звіт 2012/2013) до максимального 116 місця (звіт 2009/2010). Тобто річні коливання цих показників, в умовах відсутності суттєвих змін у показниках поширеності ВІЛ/СНІД та туберкульозу протягом останніх років, склали 20–40 пунктів.

Найбільшим падінням серед складових індексу конкурентоспроможності України 2013/2014 відзначився субіндекс «Ефективність ринку праці» – на 22 позиції. Рейтинг України за цим субіндексом погіршився, насамперед, через різке зниження експертами оцінки позиції України за складовими «гнучкість при встановленні заробітної плати» (на 35 пунктів), «практика найму і звільнення з посади» (на 16 пунктів) та «співпраця у відносинах робітник – роботодавець» (на 14 пунктів).

Довідково: певний дисбаланс між продуктивністю та мотивацією до праці наявний також в інших країнах. Так, розрив між динамікою заробітної плати та продуктивністю праці у 2012 році становив: у Данії – 1,6 в. п., Англії – 2,3 в. п., Бельгії – 3,4 в. п., Німеччині – 3,6 в. п., Австрії – 4,8 в. п., а у середньому по країнах ЄС-27 – 2,1 в.п. В Україні темп зростання заробітної плати перевищив темп зростання продуктивності праці у 2012 році на 14,3 в. п. Даний розрив і виступає основною структурною диспропорцією у формуванні оплати праці.

Критичним відставанням України стала її позиція за індикатором «Вплив податків на стимули до праці», оцінку за яким вперше запроваджено у Звіті ГІК 2013/2014 (140 місце). Водночас, високе податкове навантаження на оплату праці є проблемою не лише для України, а й для більшості розвинених країн. Зокрема, у рейтингу за цим індикатором Франції належить 127 місце, Угорщині – 132, Чехії – 133, Бельгії – 142, Румунії – 146, Італії – 148.

Найбільшим критичним відставанням у цьому субіндексі стали також індикатори «спроможність країни залучати талановитих людей» (136 місце) та «спроможність країни зберігати талановитих людей» (140 місце), оцінку за якими вперше було здійснено у рейтингу 2013/2014.

Разом з тим, дещо зросла «довіра професійному менеджменту» на 3 пункти, але це не вплинуло на динаміку загального субіндексу.

Між тим, суттєве погіршення позиції України за субіндексом «Ефективність ринку праці» свідчить про зростання ймовірності посилення загрози конкурентоспроможності економіки України саме у царині трудових відносин. Адже вихід економіки на вищу сходинку техніко-технологічного розвитку вимагає не лише створення сучасної матеріально-технічної бази та впровадження високопродуктивних технологій, а й наявності висококваліфікованого трудового потенціалу, що за своєю структурою і професійним складом був би спроможний задовольнити потреби виробництва. Причому втрати від руйнування трудового потенціалу, а також процесу відтворення кваліфікованих спеціалістів можуть виявитися більш невиправними, ніж суто економічні втрати внаслідок кризи.

ВІСНОВКИ

Дійсно, необхідність вирішення складних економічних проблем вимагає певної підпорядкованості соціальних інтересів економічним. Водночас, без здійснення активної соціальної політики всі позитивні результати ринкових реформ і стабілізації виробництва будуть зведені нанівець постійно зростаючим соціальним напруженням у суспільстві. При цьому гострі соціальні проблеми, невирішеність яких стала однією з причин нинішнього соціального збурення у суспільстві, мають розв'язуватися шляхом прискорення структурної перебудови економіки, нарощування виробничого потенціалу, оновлення технічної бази господарського комплексу, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності та конкурентоспроможності національного бізнесу, активізації участі громадян у виробничих процесах та, як наслідок, зростанню їхнього добробуту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базилюк Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення / Я. Б. Базилюк; Адміністрація Президента України; Національний ін-т стратегічних досліджень. – 2002. – 132 с.
2. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : в 3 т. / за ред. В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Е. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007.
3. Жаліло Я. А. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк. – К. : НІСД, 2005. – 388 с.
4. Конкурентоспроможність економіки України / за ред. І. В. Крючкової. – К. : Основа, 2007. – 488 с.
5. Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т. 1 / відп. ред. С.В. Мочерний. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000 – 864 с., – С. 814.
6. Декларація про державний суверенітет України : за станом на 16 липня 1990 р. / Верховна Рада УРСР. – К. : Відомості Верховної Ради УРСР, 1990. – 13 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=55-12>.
7. Закон України від 19.06.2003 № 964-IV «Про основи національної безпеки України» (зі змінами, внесеними згідно із Законом України від 17.05.2012 № 4711-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39 від 26.09.2003, ст. 351.
8. Декларація тисячелеття Організації Об'єднаних Націй, утверджена резолюцією 55/2 Генеральної Ассамблеї от 8 сентября 2000 года. – № A/RES/55/2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_621.
9. Хартия основных прав Европейского Союза. Торжественная прокламация [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/go/994_524.
10. Черленяк І. І. Про методіку дослідження ідентифікації європейських соціальних стандартів / І. І. Черленяк // Стратегічна панорама. – № 4. – 2008. – С. 121–128.
11. The Global Competitiveness Report 2013–2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>.